

НА ДОПОМОГУ ВИКЛАДАЧАМ ВУЗІВ

Михайлина Шумка

ФІЛОСОФІЯ ТА СВІТОГЛЯД УКРАЇНСЬКОГО РОМАНТИЗМУ (МАТЕРІАЛИ ДО ЛЕКЦІЇ)

Духовність і пов'язані з нею явища перебувають сьогодні в центрі уваги філософської думки в Україні. Процес духовного відродження національної культури все більше змінює політичне і громадянське життя народу. А в ньому особливо зростає роль людини, для якої проблема духовності є завжди центральною темою. Духовне життя людини виростає з її внутрішнього наказу. Українські філософи можуть зробити свій посильний внесок у відродження національної свідомості і самосвідомості, історичної пам'яті українців, ствердження національної гідності, ідентичності тощо. Українська філософія у пошуках своїх джерел звертається до історичної спадщини і знаходить там розмаїття концепцій, в яких мислителі минулого намагалися дати свої відповіді на так звані „вічні” проблеми буття.

Серед актуальних питань наукових досліджень в галузі історії філософії головне місце займає проблема світогляду українців періоду романтизму. Період романтизму в історії української філософії становить значний інтерес для дослідників. Світ для романтиків уявлявся живим організмом, котрий не завжди відкривався людині; був надто утаємниченим. Важливим принципом романтизму є ідея самоцінності особистості, ідея нескінченного, а саме: джерело божого, природного, людського буття. За реальною дійсністю романтики бачили інший, вищий світ. Кожен елемент цього світу ставав символом. За допомогою символу українські романтики передавали ідею поєднання кінцевого з безкінечним, постійно прагнули вийти за межі світового раціонального порядку.

Романтизм зароджується наприкінці XVIII століття і розвиває свій власний світогляд, без якого неможливо зрозуміти ідеологічний зміст творів романтиків. Якщо Ренесанс та Просвітництво високо оцінюють пізнання за допомогою розуму, то для романтиків розум – це лише одна із здатностей людського духу і то недостатня для пізнання дійсності. Над будь-яким раціональним пізнанням височить Бог, проте відкривається він людині через почуття. Духовній культурі передромантизму та романтизму притаманна ідея „Людини” з великої літери, тобто ідея гуманізму. Романтизм приніс волю особистості, волю людському духові, простір творчій думці. Романтизм не відкинув надбань минулого, а, навпаки, взяв за основу гуманізм попередньої епохи, увібрив із неї все найкраще. Важливим принципом романтизму є ідея самоцінності особистості. Романтики не могли показати всієї діалектичної складності і різноманітності життя. Проте вони дуже точно і гостро зауважували реально існуюче зло.

Романтичний рух почався в 1790-х роках в Німеччині (Шеллінг, Ваккенродер, Тік, Новалис, Гете, Шіллер). А потім, з 1810 року, його центр перемістився в Англію (Байрон, Кіте, Шеллі, В.Скотт, Блейк, Вордсворт, Колрідж), і вже пізніше охопив всю Західну Європу, в першу чергу Францію, батьківщину класицизму [1:286].

Багато дослідників, намагаючись дати чітку періодизацію романтизму, згадують про термін „преромантизм”. „Цим словом, - писав Б.В.Томашевський, - прийнято називати ті явища, в яких присутні деякі ознаки нового напрямку, які отримали нове вираження в романтизмі. Таким чином, преромантизм є явищем перехідним” [2: С. XXXIX-XL]. Основними ж ознаками, які ведуть до романтизму є перш за все „чітке вираження особистісного (суб'єктивного) відношення до описуваного, приналежність „відчуттєвого”, в той час як у преромантиків – переважає мрійлива меланхолійність, іноді слізливість; прагнення показати незвичність природи [3: С. XXXIX-XL].

Поділ романтизму на два типи має значення лише при визначенні його соціальної природи і ідеологічних коренів, його функції в конкретних історичних умовах. Проте цей

поділ знову ж таки умовний: по-перше, у відношенні до романтичного світобачення; по-друге, у відношенні до національного та індивідуального вираження [4:130].

На формування романтизму вплинули німецькі письменники і поети Гердер, Лессінг, Шіллер, Гете. Український романтизм починається з творчості І. Котляревського. Ідеї романтизму та народності були вихідними у творчості представників харківського осередку літератури П. Гулака-Артемівського та Г. Квітки-Основ'яненка, важливе місце серед українських романтиків належить М. Максимовичу, з основними принципами світогляду романтизму пов'язані пошуки шляхів національного самоусвідомлення українського народу Галичини провідним діячем „Руської трійці” Маркіяном Шашкевичем. Теоретичною розробкою категорії серця в українському романтизмі займалися Й. Бодяньський, Ю. Венелін, В. Григорович, І. Кульжинський, І. Розковшенко, П. Юркевич та інші.

Висвітлюючи проблеми філософії та світогляду українського романтизму ми ставимо перед собою завдання:

- розкрити романтичне світорозуміння Миколи Гоголя;
- осмислити романтичну традицію Пантелеймона Куліша;
- дослідити символічне світобачення у творах українських романтиків - Памфіла Юркевича та Олександра Потебні.

Романтики виявляють незадоволеність реальним світом, вони постійно прагнуть вийти за межі світового раціонального порядку. Розкрити таємницю буття, досягнути досконалості намагається своїми творами представник романтизму на Україні Микола Гоголь. На творчість Гоголя мали вплив ідеї філософів-романтиків, які вважали, що філософія повинна вийти за „двері кабінетів”, вона саме життя, що відкрило людині невідому частину її світу – її душу. Ідеалом романтиків була розкута свідомість, особистість, індивідуальність. У творах Гоголя можна знайти вплив німецьких філософів-романтиків, особливо Й.Г. Фіхте та Ф. Шеллінга. Так, наприклад у творах збірки „Арабески” Гоголя помітно ряд мотивів, джерелом яких могли бути ідеї Шеллінга [5:10].

Дослідники творчості Гоголя неодноразово сперечалися з приводу творчого методу письменника. Одні з них – Д. Мережковський, В. Розанов, А. Волинський – стверджували, що Гоголь не є романтиком, а предтечею декадентства, символізму; інші, зокрема, В. Переверзєв вважав, що Гоголь в цілому письменник реалістичного напрямку [6:18], про органічний зв'язок творів Гоголя з романтизмом, про романтичний характер гоголівського реалізму писали В. Десницький і З. Гіппіус [7:12]; [8:13]. Серед досліджень, котрі розкривають творчий метод Гоголя-романтика, мають місце праці, в першу чергу, М.Л. Степанова „Романтичний світ Гоголя”, Ю.В. Манна про гоголівську фантастику, Ф.З. Кунінової та інших.

Гоголь формувався під сильним впливом романтичних традицій. Філософсько-естетичним поглядам Гоголя притаманна уява гармонії краси і моралі [9:58-77]. Гоголь – письменник, в якому присутній світ антитетичних начал: позитивного і негативного, окрім того він є прямим спадкоємцем своєрідного українського культурного двоїстого світу. Такі способи художнього мислення як класицизм, сентименталізм, романтизм взаємодіють і збагачують творчий метод Гоголя [10:211].

Ю. Барабаш зазначає, що творчий метод Гоголя тяжіє до „низового” бароко і „народно-смішне начало у Гоголя є не тільки правомірним, але і закономірним, навіть – актуальним” [11:112]. У Д. Чижевського є думка, що твори Гоголя являють різні варіанти романтичного стилю, з майстерним вживанням метафори, гіперболи та іронічного гротеску при надзвичайній романтичності й милозвучності мови [12:391].

Творчість Гоголя припадає на період становлення романтизму як нового творчого методу, який в основному означає повернення у глибинний, внутрішній світ людини, до її духовного життя. Центральною категорією творів Гоголя, а саме поеми „Мертві душі” є душа, яка визначає характеристику людської особистості. Душа є частинкою вищого, надматеріального начала в людині. Душа є основним символом у творах Гоголя і означає внутрішні можливості особистості, які формуються на основі дружнього порозуміння і протистоять оточуючому ворожому середовищі. Людина, в якій є душа, є

повноцінною людиною. Коли ж людина підкоряється силі зовнішніх обставин і веде антигуманний спосіб життя, то Гоголь вважає, що в такої людини настає духовна смерть або смерть душі. Поділ образів за принципом жива і мертва душа є наче доповненням до більш ширшої типології гоголівських персонажів. Найвищою турботою для Гоголя завжди була турбота про душу („людська душа – це скарб про який нам усім треба дбати якнайбільше“), а найтяжчим гріхом є занепащення душі. Вона ж є для нього естетичним еталоном: „...Вінцем усякої естетичної насолоди залишився у мене дар чаруватися красою людської душі“, „вища насолода – милуватися красою душі, що є окрасою і перлом Божих творинь“ [13:67]. Символом живої душі є істинне існування людини в гармонії з Богом. Душа прагне до гармонії в собі, проте вона дуже вразлива на гармонію навколо неї. Досягнути цієї гармонії можна лише вносячи в наше життя людські цінності – добро, красу, те вічне, що є найдорожчим для нас.

Гоголь намагається розкрити духовний світ людини у найскладніших ситуаціях. З цього приводу цікавим є твердження про збереження людської душі професора філософії М. Братасюк: „...відмовившись від свого рідного, національного, батьківського спадку, від рідного краю, народу, його культури та духу, людина перестає бути „живою душею“ [14:10]. Саме так, Гоголя тривожила доля українців, йому було боляче спостерігати за зачерствілими душами, котрі зрікалися своїй батьківщини. Представниками звироднілого, збіднілого суспільства є герої „Ревізора“ та „Мертвих душ“ – герої, котрі живуть з неживими душами, одне, що їх задовольняє це накопичення матеріального багатства. Мертві, зачерствілі душі були володарями душ живих, вони вільно розпоряджалися долями мільйонів кріпосних людей. Володарі кріпосних душ в „Мертвих душах“ виступали в своєму натуральному звірячому образі духовного і морального виродження.

Головним персонажем поеми „Мертві душі“ є бездушна особа, тваринно-людина з химерними уподобаннями – Плюшкін, він є особливо виразним образно-символічним героєм цього твору. Сам Плюшкін і його маєток є контрастом символів „вulgарності“ людини та чистоти природи. Два образи „вulgарності“ (Плюшкін і Чічиков) зустрівши один одного злякалися. Чого ж? Невже тільки страшною зовнішністю? Звичайно ж ні. Душа черства, гнила і мертва здригнулася одна перед другою. Побачивши, наче в дзеркалі запущеність душі, її ще не загублена частинка в своєму переляку уявила всю глибину відповідальності, яка чекатиме душу на страшному суді.

За допомогою глибинної символіки „живої“ та „мертвої“ душі Гоголь намагається розв'язати проблему сутності людини, визначити основне її місце в житті. Коренем зла є сама черства, мертва людина, якій бракує глибокого чуття. Вона живе зверхнім, необдуманим життям, несвідома глибин і таємниць своєї душі. Символом „мертвої душі“ у Гоголя є ми самі, душогубці своєї душі, несвідомі високої мети кожної душі, ті котрі занедбують усі можливості, що заховані в ній. „...стогнала душа моя, коли на їх нечулих обличчях не з'явився навіть анітрохи вираз од того, що обертало в небесні сльози душу, яка глибоко любить“ [15:32].

Акцентування на духовному світі людини є прямим підтвердженням екзистенціалізму Гоголя. Людину мислитель подає у всій її багатогранності; і в горі, і в радості, розкриває її найпотаємніші помисли і надії. Гоголівська людина прагне дійти до Бога, прокладаючи собі шлях через душу і чисте серце. Таке ж поривання є і в Сквородинської людини. „Як не красу людської душі Гоголь побачив у мертвості її, так навпаки, за ідеал він ставить – бути живими душами“, - писав Д. Чижевський [16:133].

Саме твори „Ревізор“ і „Мертві душі“ мали за мету показати життя без світла, аби людина зрозуміла його сенс. Добро, світло, краса йде від Бога. Гоголь дуже часто у своїх творах вказує на ті засоби, якими слід закликати у свої душі божу благодать. Цими засобами є слово і молитва. Молитвою словом і молитвою ділом треба просити „в Бога, щоб огнем благодатним спопелив у ньому ту холодну черствість, на яку тепер страждають найліпші й найдорожчі люди“ [17:189]. Метою всієї творчої діяльності Гоголя було: оживити душі, розпалити жар у людській душі, показати природну красу душі. Останні слова Гоголя були зверненні до всіх нас: „Будьте не мертві, а живі душі,

нема інших дверей, як ті, що їх вказав Ісус Христос, і хто ходить інде, є тать і злочинець" [18:132].

Соціальним криком проти несправедливості є його реалістичний твір „Ревізор”. Гоголь заглянув у нутро тогочасного управління з його бюрократичною масою чиновників. Тема драми „Ревізор” дуже близька до теми трактату „Похвала глупоті” Еразма Роттердамського, який був написаний в 1509 році. Таємниця „Ревізора” полягає в моральній відповідальності людини перед самою собою за своє життя. І справжнє зло в цьому світі - не містичний чорт, а повністю реальна у своїй буденності і вульгарності людська дурість. І в Гоголя, і в Еразма Роттердамського дурнем виступає той, хто піддається спокусам і вбиває свою душу. Наші душі вмирають тоді, коли ми впадаємо в крайнощі, грішимо, зраджуємо. Місто у „Ревізорі” – це символ „духовного містилиця”, символ душі людини. Образ душі людської, як „держави”, замку є давнім традиційним образом християнської літератури. Без наведення порядку в духовному містилиці (серці, душі) не буде ніколи порядку більш ніде, де б ми не були, де б ми не жили. Заглянувши у свою душу, кожен з нас зможе, через поданий у „Ревізорі” предметний символ містечка, побачити і своє духовне місто, в якому ми самі дали волю почуттям, розпусті, вульгарності. А тому Гоголь закликає взяти „ревізора” і з ним рука в руку очистити все від безладдя, що осіло в наших душах. „Ревізор” і є тим символом совісті, спасіння ще не вмерлої душі. Наша совість – це наш внутрішній голос, який закликає людину очиститись від зла, сорому, почуття вини. Особливо символічною є остання сцена „Ревізора”. Поява жандарма (як символу Бога), якого викликає ревізор (наша совість, наша душа) із самого Петербургу (із „вищого світу”), діє страшно і приголомшливо. Кожен із героїв, який стоїть в німій сцені, стоїть, наче перед самим Богом, і не може вже ні слова мовити, ні пальцем поворухнути – час минув, все, що мав ти зробити у своєму житті, ти вже зробив. І тому Гоголь закликає нас робити ревізію своїх душ на початку свого життя, а не перед самим пришествям Страшного Суду.

Наріжним каменем філософії українського національного буття є виняткова увага і повага до людської особистості. Так, Пантелеймон Куліш доводить, що українських письменників „врятувала повага до людської особистості, хоч як би низько була вона поставлена в громадському суспільстві” [19:523]. Такі міркування склали своєрідну систему морально-етичних, філософських та суспільно-політичних поглядів П. Куліша, винятково гуманістичну у своїй суті.

П.Куліш. завжди шукав шляхів до правди та істини, внутрішньої гармонії навколишнього світу. Твори Куліша та і його самого не слід розуміти буквально. Як зазначає В.Щурат: „...кожна історична фігура, зберігаючи лиш ім'я, тратить знані історичні риси, тратить свою знану історичну індивідуальність, стає зовсім новим єством, більше символічним, ніж реальним, скристалізованим догматом, візією і мрією поета, що узнавши дійсність за пусту, заповнив її роєм мар – не для своєї забави, а для спасення” [20:106]. Оцінка діяльності П. Куліша різноманітна: від глибокого захоплення, до цілковитого заперечення [21:155]; [22:33]. Дослідник В. Петров звертає увагу на те, що доля Куліша є типовою для романтика – „несталої”, „непевної людини з природи”, що стремить до еволюції, до зміни, до того, щоб випробувати на власному досвіді протилежне, суперечне, щоб не лишатися застиглим, нерухомим, мертвим духом. Еволюція Куліша – еволюція в межах логічного розвитку даної ідеї”. Трагедія Куліша – це „трагедія романтичної культури”, яка осягнення ідеалу гармонії бачить у пізнанні протилежностей [23:10].

На думку Д. Чижевського „...внутрішню цілісність і цілісність Куліша становила ідея України” [24:156]. Є. Маланюк підтверджує думку Д. Чижевського і підкреслює наскрізну національно-державницьку доктрину Куліша. Уся Кулішева справа, як зазначав Є. Маланюк, була „діаметрально протилежна духовно-вбогому й фактично капітулянському „народництву” з різними теоріями про „домашній вжиток” – „Куліш мав на меті ясніше показати землякам, що то є державність, розкрити зміст цього давно забутого „українством” поняття” [25:310-311]. Для Куліша все розпадалося на дві групи в залежності від свого становища: добро і зло, будівники і руйнівники. Куліш

переймається проблемами України, держави, проблемами батьківського, свого, рідного.

Для філософського світогляду Пантелеймона Куліша був характерним глибинний і цілісний погляд на двояку сутність людини й світу. Людина у нього веде постійну боротьбу своїх душевних почуттів, в ній Куліш поєднує внутрішнє і зовнішнє. Ідея „внутрішньої” і „зовнішньої” людини дуже вразила Куліша і дала поштовх до нових ідей, пов'язаних з „рухами між суперечностями” [26:156]. Сама двоїстість поглядів Куліша пов'язана із антитетичністю його творчості. Найосновнішими постулатами-антитезами є „внутрішня” і „зовнішня” людина, „серце” і „душа”. Серце (душа) здатне розуміти все, все побачити і все відчувати. Отже, людина у Куліша є символом двох суттєвих протилежностей, глибоким індивідуумом у всій своїй складності та двоїстості буття. Символом „серця” і „внутрішньої людини” є Україна, батьківщина. Куліш твердить, що всі біди і нещастя людини стаються тоді, коли „зовнішнє” бере верх над „внутрішнім”. Лише на „внутрішнім”, „сердечнім” треба будувати свою державу, а „зовнішнє” відкинути як вороже і непотрібне. Саме тут і бере початок антитеза минулого і сучасного, серця і голови, хутора і міста тощо.

Близьким до символу людини є у Пантелеймона Куліша символ України як символ ідеального і матеріального, минулого і сучасного, хутора і міста. Минуле кризь сучасність промовляє до нас незважаючи на те, що його „засипано” могилами. Воно зберігає свою славу і силу для майбутніх поколінь. Тим символом минулого у Куліша є „могила”, яку всі повинні розкопати, аби повернути собі давно забуту славу, віру, державність. Символ могили глибокий і багатозначний. Він супроводжує всіх героїв творів Куліша, постійно нагадуючи про воскресіння України.

Найважливішим в ідеї України, на думку П. Куліша, є її історія. Особливу роль в історії України відіграють народні маси. Так, історичний роман „Чорна рада” Куліша подає багатоміття народного життя на узагальнено-звичаєвому рівні. Куліш прагнув „за прикладом Вальтера Скотта воскресити бувальщину” „Чорна рада” за своєю жанровою і художньою структурою нагадує твори шотландського письменника Вальтера Скота, такі як „Айвенго”, „Квентін Дорвард”.

„Чорна рада” твір просвітницький за ідеологічним наповненням, раціонально-моралізаторський за своїм змістом, романтичний за белетристичними прийомами. У Куліша також за романтичними й реалістичними принципами зображуються конкретні історичні події і діячі, розвиваються різні пригоди з художньо вигаданими героями. „Чорна рада” – твір багатомотивний, багатопроблемний, багатообразний. У своєму творі Куліш утворює узагальнений образ українського суспільства після богданівського періоду. Кулішем створюється постановка багатьох проблем, важливих і актуальних для українського суспільства середини XIX ст. Письменник з позиції реаліста розкриває і аналізує причини занепаду України, намагається вказати на ті сили, які були би спроможні змінити і зміцнити суспільний лад. Ідею боротьби за зміцнення української державності, упорядкування соціально-станової організації суспільства Куліш втілює у кращі образи представників козацької старшини Шрамка і Сомка. Образ Кирила Тура у Куліша є символічним втіленням українського національного характеру. Кирило Тур за своєю історичною природою належить до романтичних героїв „байронівського” типу. Михайло Черевань є символом Кулішевого безтурботного хуторянина. В його образі Куліш втілює свій ідеал заможного, злагідного, хуторянського життя. Петро Шраменко символізує тип позитивного городового козака. Його ідеалом є сімейне щастя козацьких родин. Січовий отаман батько Пугач у Кулішеві трактуванні є вірним носієм запорізьких звичаїв і завзятим борцем за дотримання січових традицій.

Особливу роль Куліш відводить „божому чоловікові”. Цей образ дуже близький до образу Г. Сковороди. Співак-кобзар є тим символом мандрівного філософа сіяча, ідеї якого спрямовані на моральне самовдосконалення людини. За вченням „божого чоловіка” щастя людини полягає в душевній насолоді. Через розміркування „божого чоловіка” – кобзаря автор передає повчання про щастя людини, яке дуже близьке до вчень Сковороди. Воно, на думку кобзаря, полягає не у високих чинах, не в багатстві,

славі, нагородах, а в праведному житті за принципами чистої, безгріховної душі і доброти.

Ідеологія Куліша народилася з його власного культурного хутірського життя. „Хутірська філософія” стала символом української національної ідеї. Теорію і практику хutorянства Куліш заснував на природній стабільності хутірського життя. Хутір для Куліша є символом духовного центру земного буття, в якому людина досягає просвітлення і здобуває свою внутрішню незалежність. Первинним трактуванням хutora було – Житло Духа Світла. „Хутірська філософія” це одвічна духовна практика українців-хліборобів. Куліш поновив у пам'яті нашого народу традиції внутрішньої свободи людини. Про особливість Кулішевої свободи людини можна твердити як про його екзистенційність. Звертаючись до хутірського життя людина, як вважає Куліш, вибирає життя природне. Вона покидає все непотрібне, зайве і обирає собі вічне, природньо-органічне. „Хутір” у Куліша аж ніяк не асоціюється із шароварництвом, відсталістю. „Хутір” - це ознака розселення українців, головна риса індивідуалізму, незалежності, самостійності і чистоти поєднаності з Богом. Хутір як осередок національної самобутності протиставляється у нього зрусифікованому містові. „Хутірська філософія” П. Куліша є філософією моралі. Хутір у його трактуванні є наче заповідником, де зберігаються різні ознаки етносу. Мешканці хutora, на думку П. Куліша, повинні жити завжди у гармонії з природою. „Хутір це суверенна територія, де людина може зберегти свою автономність” [27:32].

Хутірська гіпотеза Куліша час від часу змінювалася, набувала різноманітних трактувань. Саме хutorянин, на думку П. Куліша, є взірцем позитивного героя в літературі. Хутір - це місце, де живуть люди „свіжі душею”, духом великі, серцем чисті, які не хочуть „багатшими бути”. У хutorянстві Куліш вбачав ідею внутрішнього духовного розвитку: „Таке ж ніяка наука такого правдивого серця не дасть, як у нашого доброго селянина або хutorянина. Наукою ми тільки розуму собі прибільшуємо” [28:279].

Думки Куліша виростили на ґрунті традицій української філософії і багато в чому подібні та близькі помислам Г. Сковороди, М. Гоголя, П. Юркевича.

Поцінування людської особистості, розуміння безмежності та логічності буття, пошанування таємничості людського ества, чистоти та глибинності сердечних почуттів, невичерпності душевних поривань на благо мирного співіснування людини з людиною – ось ті основні принципи, які формували філософсько-естетичну позицію мислителя Памфіла Юркевича. П. Юркевич дуже близький із своїми філософськими роздумами до філософії Сковороди та Гоголя. Перші дослідження філософії Юркевича з'являються у другій половині XIX- на початку XX століття. Слід особливо відзначити праці В. Соловйова, Г. Шпета, присвячені філософській спадщині мислителя. Про „філософію серця” Юркевича писали А. Аксаков, Б. Вишеславцев, О. Волинський, А. Введенський, В. Зінківський, О. Ходзинський, М. Бердяєв, М. Лосський та інші. В українській діаспорі дослідження вели В. Дивнич, В. Дорошенко, Г. Закидальський, О. Кульчицький, І. Мірчук, Д. Чижевський, С. Ярмусь.

Основною рисою філософії Юркевича є вміння пізнавати світ не лише за допомогою розуму. За ним стоїть глибша і вища функція людського духу, функція, з якої виростає і розвивається чисте людське почуття. Це та глибина, про яку говорив ще Д. Туптало, Кирило Транквіліон-Ставровецький, Сковорода, Гоголь і врешті має на увазі і Юркевич – серце людини. Серце є символом індивідуальності людини, протилежним розумові. Розум є спільним для всіх людей і його діяльність може бути однаковою для всіх. Життя ж серця кожної людини різне, індивідуальне. В серці людини – основа того, що її уявлення, почування і вчинки мають такий характер, як має її душа. Серце є джерелом усіх інших сторін душевного життя. Звернення Юркевича до „філософії серця” не є новим, як зазначає Д. Чижевський, „наука про серце базується на Письмі та платонізмі” [29:113]. Проте у Платона та платоніків, приділяючи увагу серцю, процес пізнання розуміється не як відсторонений від об'єкту акт, а як пристрасне прагнення істини, глибоко особистісний, схвильований стан душі [30:25].

П.Юркевич свою „філософію серця” ґрунтує на основних принципах християнства. Він наголошує на визнанні в біблійних текстах серця, як центру цілісного духовного життя людини, що охоплює людське мислення. Проблема духовності людини була однією із центральних проблем П. Юркевича. У своїх роботах він неодноразово наводить цитати із Святого Письма, яке підтверджує цю ідею. Духовне життя людини Юркевич поділяє на діяльність серця і розуму. Відношення між серцем і розумом дуже складні. Посередником між цілісним органом душі і розуму є голова. Їй належить правляче положення у цілій системі душевних дій [31:75]. Проте не все, що відбувається у голові повністю вичерпує суть душі. „Загальне почуття душі або почуття, яке ми маємо в нашому духовно-тілесному бутті, дає себе сконцентрувати в серці, так, щоб найпомітніші зміни в цьому почутті супроводжувалися змінами серцебиття” [32:81]. Для Юркевича почуття душі цікаве з боку неповторності переживань кожної людини. Стан серця – це стан самої людської душі. А душа в своїх утаємничених сподіваннях тяжіє до вічного, абсолютного, прекрасного, піднесеного, безмежного, такого якого не можливо пояснити нашим розумом, проте можна спробувати втілити в образи, символи вищої філософської рефлексії [33:11-23].

Пізнавати світ, за Юркевичем, означає „читати буття”, розумом осягати істину, проте не тільки розум є основним елементом гносеології Юркевича. Пізнати ідею глибше людина здатна лише „читаючи серцем”. Пізнання „це особливе і не підлегле математичним визнанням життя духу”, котре одночасно має саме близьке відношення до серця людини [34:84]. Проблема закону, як порядку пізнавального процесу Юркевич розглядає з двох боків: з точки зору символіко-цілісної концепції серця, і з точки зору раціонально-логічної концепції ідеї, як закону і форми упорядкованості пізнання. Символ серця у його філософії пізнання постає упорядкуванням безладдя пізнавальних актів душі з урахуванням її „тричленності”, встановлює поєднання між пізнавальною дією особи, єдність „суспільним розумом” і космосом світобуття. Символічний підхід до пізнання постійно відкритий для інтеграції нових знань і переживань, так як символи використовуються у постійно оновлюючих ситуаціях як пізнання доти, доки не виробляються зручніші символи, котрі замінюють перші. Серце Юркевич розглядає як своєрідний символ чи поняття, що позначає цілісність людської „троїстості” психіки. У своїй праці „Серце та його значення в духовному житті людини, згідно з ученням слова Божого” [35:52-103] П. Юркевич трактує серце як центр тілесного, душевного і духовного життя як підґрунтя всіх імпульсів, як виток вчинків добрих і недобрих, як „вмістилище всіх пізнавальних дій, як місце, звідки виникають слова й думки” [36:60]. Пізнати „всім серцем” – значить зрозуміти цілком, найбільш глибоко й втаємничено [37:14]. Розуміння „серця” як осередку духовності людини, а пізнавального процесу як такого, що включає в себе елемент людської свободи і волі, котрі не можуть бути повністю висловлені логікою понять, приводить Юркевича до розгляду проблеми „справжності” речей, котра з часом стає однією із основних в інтуїтивізмі та екзистенціалізмі.

Об'єднуючим началом для романтиків постає культура як продукт діяльності людей і водночас стимул цієї діяльності. З розвитком культури пов'язаний розвиток і вивчення мови. Мовою людства для романтиків є поезія. Звідси і виникає проблема дослідження мови як „душі народу”. Мова має велику потенційну силу впливу на народ. Мова – це складний багатоплановий соціальний феномен, який у своїй цілісності не тільки несе інформацію про події і думки та являє собою засіб спілкування, а й відтворює історію розвитку нації, особливості її психічної моделі, шляхи розбудови її ментальної суті. Мова є основним засобом передачі культури та творцем і організатором нашого досвіду, який об'єктивується у двох основних і протилежних формах: конкретній та абстрактній.

Конкретною формою у відношенні до виробничої діяльності є „олюднена” природа – усі ті предмети, процеси, які перетворені працею і поставлені на службу людству. Абстрактною формою об'єктування є знакова система – мова. У цій якості мова представляє собою не тільки засіб живого спілкування людей, але й сховище накопичених знань, осередок інформації. Саме мова в усіх знакових системах і формах

культури здатна в найекономнішій формі закодувати, зберегти й передати надзвичайно великий обсяг знань, спостережень і узагальнень, що впливають із практичної діяльності маси людей. Мова є особливою енергетикою духу, одним із втілень духовної матерії Космосу. Мова є знаково-звуковою системою із особливою скарбницею координат та акордів.

Мова – складна і поліфункціональна структура, основним „будівничим матеріалом” якої є слова. Слово містить в собі і зберігає знання про дійсність. Увесь зовнішній світ проходить крізь слова й відшукується в них. Слова – це колективна пам'ять носіїв мови, „пам'ятник культури” [38:70]. Саме слово служить тим символом, який містить в собі, за діалектичним законом, і ідеальне, і матеріальне, а саме: слово мислиться як таким, що належить світові земному, і водночас є символом трансцендентного, Божого. Було сказано, що істина передається людям у божих текстах, приписах, посланнях. Ці тексти насичені таємничістю і багатозначністю. Слово, одночасно із призначенням бути засобом спілкування, накопичує і зберігає інформацію про осягнений світ. Слова – це текст і підтекст, образ і думка, конкретне поняття і символ, ідея і форма, зміст і стиль, відбиток речей [39:135].

Найближче до розкриття природи слова і образу підійшов О. Потебня. Для О. Потебні образ і символ рівнозначні, оскільки являються частковими зображеннями рівнозначної дійсності. „Поетичному образу,- писав Потебня, - можуть бути дані ті ж назви, які відповідають образіві в слові, а саме знак, символ” [40:4]. Теоретики символізму в своєму розумінні „магії слова”, його „самоцінності” не раз намагалися спиратися на поняття „внутрішньої форми слова”, висунуте О. Потебнею. А. Бєлий проголосив О. Потебню теоретиком символізму. Досить глибоко розуміючи необхідність знаку і символу в мові, Потебня завжди нагадував, що в поезії „будь-який знак – багатозначний” [41:69]. Слово не може бути обмеженим лише умовним смислом знаку. У слові все життя та історія народу. Потебня вважає, що, пізнаючи світ, називаючи його словом, людина здійснює акт поетичної творчості. Тільки в слові вчений бачив об'єктивізацію духовних результатів пізнання і творчості. Взаємозв'язок міфу, слова і символу у фольклорі постав перед О. Потебнею проблемою, яка відкривала шлях до досягнення сутності мови, мислення і поетичної творчості як живих процесів людської свідомості. Всі твори О. Потебні надзвичайно насичені філософськими ідеями. Фундаментальним положенням усієї філософської концепції О. Потебні є гіпотеза про аналогію слова, його зв'язків і взаємодії з елементами складних творів мистецтва. Дослідник Л.С. Виготський зазначає, що саме „ця точка зору була блискуче розвинена в працях Потебні і його школи і послужила основним принципом у цілому ряді його плідних досліджень” [42:39]. Потебня детально досліджує слово, його генетичну історію, властивості, структурні елементи. За вченням О. Потебні, мова (слово) є реальна практична свідомість, засіб пізнання і перетворення життя, причому засіб не стільки висловлювати готову думку, скільки відкривати нову, невідому. „... Мова, чи будемо ми її розглядати як діяльність або як річ, є засіб (або знаряддя) всякої іншої людської діяльності” [43:642-643].

Потебня надає мові власного психічного життя, ставить її в один рівень з життям народу, наділяє її рисами національного історичного характеру. Всі етапи національної історії дістають відображення у мовному матеріалі, тобто у слові. Тому слово у своїй структурі має складне нашарування змісту, за якими приховане справжнє значення. Слово є символом. Загальнолюдські властивості мови полягають у тому, що несуть собою системи символів [44:181-189]. О. Потебня поділяє мову на мову наукову та мову поетичну. Наукова мова загальнонародна, мова термінів. Мова ж поетична спирається на міфологічне мислення, тому вона образна, символічна [45:11-20].

Знакова природа мистецтва, за Потебнею, наочно проявляється в поетичних символах, бо в них є „спільне існування протилежних якостей, а саме визначеності й безкінечності обрисів”. Він пише: „Слово тільки тому є орган думки і неодмінною умовою всього пізнішого розвитку розуміння світу і себе, що спочатку є символ, ідеал і має всі ознаки художнього твору” [46:158]. Таке дослідження О. Потебні про знакову природу мистецтва актуальне і для сучасної науки.

Отже, можна зробити наступні висновки:

1. Розвиток романтизму на Україні пов'язаний із розвитком центральної ідеї активності пізнання і самопізнання. За реальною дійсністю романтики бачили інший, вищий світ. Кожен елемент буття в цьому світ, вказуючи на вищий світ, стає символом.

2. Впродовж історії філософської думки пізнання світу українці передають через почуття душі, за допомогою серця, а розум як фактор раціонального поступається сердцю, що символізує чистоту помислів, моральне світло, Божу Премудрість. „Життя серця” у романтиків є втіленням емоційного, інтуїтивного, яке протиставляється „життю розуму”. Для романтиків, які прагнули розкрити складність, глибину духовного світу людини, внутрішню нескінченність людської індивідуальності, душевний, емоційний світ людини – це її „глибоке серце”.

3. Сутністю християнської філософії Гоголя є антитеза двох начал – вічного і тимчасового, духовного і матеріального. Символом серця (душі) як у М. Гоголя так і пізніше у П. Юркевича є символ безсмертної і вічної людини.

4. Глибинний і цілісний погляд на двояку сутність людини і світу характерний для філософського світогляду П. Куліша. Саме на „внутрішнім” і „сердечнім”, за Кулішем слід будувати свою державу, а „зовнішнє” відкинути як вороже. Звідси і бере початок у Куліша антитеза хутора і міста, минулого і сучасного. „Хутірська філософія” Куліша стала символом української ідеї. Хуторність це не відокремленість і закостенілість, а окремішність, яка містить в собі за діалектичним законом ідеальне і матеріальне, одиничне і загальне, а найголовніше істину.

5. Головним об'єднуючим началом в людській діяльності романтики називали мову, слово, поезію. Слово було живим символом протягом всієї історії української філософської думки. Романтики приділяють особливу увагу слову, вони відроджують первісне поняття Слова як всесвітнього закону - Логосу, котрий був наділений божественною силою, ніс собою чистоту ідей і вавив людину своєю утаємниченою істиною. Символ слова в українських романтиків багатозначний і багатоплановий, його ідея спрямована на почуття людини, на помисли серця, символ слова має здатність проходити крізь товщину минулого, передаючи поєднання кінченного з безкінечним, розкриваючи абсолютну ідею духовного начала, і при цьому не втратити ні однієї із своїх головних властивостей.

Література

1. Григорьян К.Н. Судьбы романтизма в русской литературе // Русский романтизм. – Ленинград: Наука, 1978. – 286с.
2. Томашевський Б.К. Н. Батюшков // Батюшков К. Стихотворения. – Л., 1948. – С. XXXIX-XL.
3. Там же. – С. XXXIX-XL.
4. Соколов А.Н. К спорам о романтизме // Вопросы литературы, 1963, №7. – С.130.
5. Веневитинов Д.В. Полное собрание сочинений. В 3 томах. – М., 1934.
6. Переверзев В.Ф. Гоголь. Эволюция творчества, стиль и композиция // Н.В. Гоголь. – М., 1928. – С.18.
7. Десницкий В.А. Задача изучения жизни и творчества Гоголя // Н.В. Гоголь Материалы и исследования. Т.2. – М.-Л., 1936.
8. Гиппиус З. Н.В. Гоголь. – Л., 1924.
9. Вадим Скуратівський. „...На пороге как бы двойного бытия (из наблюдений над мирами Гоголя) // Гоголезнавчі студії. Випуск другий. – Ніжин, 1997. – 139с.
10. Виноградов В.В. Гоголь и натуральная школа // Избранные труды. – М., 1976. – С.211.
11. Ю. Барабаш. Почва и судьба. Гоголь и украинская литература: у истоков. М.: „Наследие”, 1995. – С.112.
12. Чижевський Д. Гоголь Микола // Енциклопедія Українознавства. Т.2. Словникова частина. – Вип.5. – С.391.
13. Гоголь Н.В. Выбранные места из переписки с друзьями. – М.: Советская Россия. 1990. – 428с.
14. Братасюк М. Микола Гоголь як екзистенціальний мислитель // Наукові записки ТДПУ ім. В.Гнатюка. Серія: філософія, економіка, соціологія. – Тернопіль, 1999, №2. – С.10. – С.8-3.
15. Гоголь Н.В. Сочинения. Т. III. – Берлін: Вид. „Слова”. 1992. – С.32.
16. Чижевський Д. Нариси з історії філософії на Україні. – К., 1992. – 228с.
17. Гоголь Н.В. Сочинения. – Берлін: Вид. „Слова”, 1992. – С.9.
18. Чижевський Д. Нариси з історії філософії на Україні. – К., 1992. – 228 с.
19. Куліш Пантелеймон. Твори в двох томах. Т.2. – К., 1989. – С.523.
20. Щурат Василь. Філософська основа творчості П. Куліша. – Львів, 1922. – С.106.
21. Грінченко Б. Перед широким світом. – К., 1997. – С.155.
22. Євшан М. Боротьба генерації і українська література // Українська хата. – 1911. – Кн.1. – С.33.
23. Петров В. Куліш в 50-і р. – К., 1929. – С.10.
24. Чижевський Д. Нариси з історії